

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР В РУКОПИСНИХ АРХІВАХ МОСКВИ (ВІДДІЛ РУКОПИСІВ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ БІБЛІОТЕКИ ТА РОСІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА)

Ірина Коваль-Фучило

УДК 398(477):930.25(470-25)

У статті подано перелік фольклорних матеріалів з відділу рукописів Російської державної бібліотеки (стисло описано невідому статтю Ф. Колесси про стан дослідження народної культури в Західній Україні, перевидано думу «Про Олексія Поповича»), а також Російського державного архіву літератури і мистецтв, зокрема одиниці зберігання з Фонду Срезневських, де віднайдено невідомі записи українських народних дум.

Ключові слова: рукописний відділ, Ф. Колесса, І. Срезневський, народні думи.

In the article the list of folklore materials is given from the handwritten department of the Russian state library (the unknown article of F. Kolessa about the state of research of folk culture on Western Ukraine, republish a thought «About Oleksij Popovych»), and also Russian record office of literature and arts, in particular units of storage from Fund of Sreznewski, where it is found out unknown records of Ukrainian folk thoughts.

Keywords: Handwritten department, F. Kolessa, Sreznewski, folk thoughts.

У 2010 році авторка цієї статті мала змогу кілька днів працювати у двох рукописних архівах Москви — відділі рукописів Російської державної бібліотеки та Російському державному архіві літератури і мистецтва. Пропонуємо увазі читачів огляд виявленого фольклорного та фольклористичного матеріалу в названих установах.

Відділ рукописів Російської державної бібліотеки зберігає фонди тих українських учених, діяльність яких тією чи іншою мірою торкалася проблем фольклористики. Серед них: М. Костомаров (ф. 231), І. Лукашевич і М. Маркевич (ф. 152), М. Драгоманов (ф. 383), О. Бодяньський (ф. 36). Названі фонди містять здебільшого біографічні документи і незначну кількість рукописів.

Цікавим для українських фольклористів є фонд 542 Марка Костянтиновича Азадовського, де зберігаються листи до журналу «Народна творчість» (1941 р., 2 листи), до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії (1948 р., 2 листи), бібліографія П. Попова для історії української фольклористики «Основная библиография по разделу II «История украинской фольклористики. Библиографические списки (на укр. языке)», рукопис статті «Срезневский как фольклорист» (1940-ві рр.) та невідома стаття

Ф. Колесси «Возобновление работы по украинской этнографии и фольклористике в Западных областях» (1940-ві рр.) (російською мовою з правками автора чорнилом і поодинокими правками олівцем нез'ясованої особи). Останній матеріал особливо цікавий для українського читача, оскільки це невідома стаття Філарета Михайловича. Дослідник стисло описав і високо оцінив доробок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, пояснив причини його занепаду, детально описав стан української етнографії і фольклористики у Львові з осені 1939 року після вступу туди Червоної армії. На базі Інституту¹ було створено відділення фольклору та етнографії. «Институт имеет свою вспомогательную библиотеку и богатый рукописный архив, который постоянно пополняется новыми материалами» (арк. 3). Ф. Колесса перелічує монографічні дослідження, які на той час були написані й готові до друку. Серед них — роботи таких авторів, як В. Пастущин, К. Добрянський, М. Скорик, С. Людкевич, М. Щепанська, Д. Залеська, В. Герасимчук, Б. Заклинський, Я. Флігель, О. Фадейко, О. Дучилинська, М. Драган, В. Свенціцька та ін.

Особливо детально дослідник описує ювілейне святкування з нагоди визволення краю Червоною армією, на якому були присутні

гості з Києва Микола Бажан і М. Рильський. Далі він згадує про роботу кафедри фольклору й етнографії Львівського державного університету, зокрема той факт, що на ній була спеціальна бібліотека, яка налічувала майже 16 тис. книжок. Над її комплектуванням працював ще проф. Адам Фішер. Цю бібліотеку в 1942 році було вкрадено і перевезено в Ягайлівський університет, що в Кракові.

Загалом у той час у Львові діяло чотири центри вивчення народної культури: Львівський філіал АН УРСР, Етнографічний музей, кафедра фольклору та етнографії і Львівський обласний будинок народної творчості (арк. 27).

Стаття Ф. Колесси написана на вимогу часу в дусі прославлення приходу радянської влади в Західну Україну. Проте навіть такий стиль не задовольнив прискіпливого цензора, який зробив таке виправлення: фразу автора «Теперь мы ощущаем, что живем в своем государстве — Украинской Советской социалистической республике» змінено на «Теперь мы ощущаем, что живем в великом Союзе советских республик» (арк. 28).

У фонді 218 (картон 373, од. зб. 7) зберігається два записи думи «Про Олексія Поповича» — олівцем і чорнилом. Матеріал свідчить, що ці записи було здійснено одночасно двома особами — збирачем фольклору східнослов'янських народів М. Янчуком і невідомою особою від К. Буткевича орієнтовно в останній чверті ХІХ ст., за визначенням, очевидно, упорядників фонду. Текст, записаний М. Янчуком, був уміщений у першому томі п'ятитомного видання дум ². Усе-таки він потребує коментування. Записи тієї самої думи далеко не ідентичні, хоча зроблені одночасно. Про правдивість цієї тези свідчать однакові виправлення у двох записах. Так, у сьомому рядку в обох записах вставлено слово «хвилешна» (хвиля), в обох записах викреслений рядок «У черне море самого мене испустите», який ішов за рядком «Важкій камень привяжите». Частина тексту, від 38-го рядка ³ «То жь козаки тое зачувалы» до 53-го «Отъ васъ

таки хриховъ больше маю», кобзар пропустив, а потім наспівав. Вона записана на окремому листку і вставлена. В обох варіантах у 77-му рядку слово «потопляе» закреслено, а зверху виправлено на слово «карае».

Другий запис думи, зроблений невстановленою особою, має суттєві відмінності. Тут об'єднано такі рядки: 6, 11, 21 (у М. Янчука були записані у два рядки), 9–10, 15–16, 18–19, 117–118. Рядки 97–98 у М. Янчука по-іншому поділені: «Ни одного черезъ Олексія Поповича козака / Змежду війська мы не втырялы». Водночас у записі невідомого автора розміщені у два рядки ті з них, що їх М. Янчук подає в одному: 16–17, 19, 43, 51–52, 56, 96, 113–114. Загалом можна зробити висновок, що текст у виданні подано, радше, за записом невстановленої особи, принаймні тому, що ім'я головного персонажа в опублікованому записі починається з літери А, а в М. Янчука — з О. Зважаючи на численні неточності в передачі тексту, вважаємо за необхідне подати його ще раз, згідно із записом М. Янчука, з єдиним виправленням, яке після запису думи зробив сам виконавець, а саме, пропущеною частиною тексту, про яку йшлося вище, що її ставимо в потрібне місце. Задля порівняння буквені і пунктуаційні відмінності двох варіантів запису із зазначеного фонду передаємо так: відмінності запису невстановленого автора подаємо у скісних дужках.

Ой по ч/Ч/орному морю
На камени биленькому
Тамъ сидивъ соки/о/лъ ясненькі/и/й
Жалы/и/бнен/ь/ко хвилить/,/ прихвиляе/я/
На чорное море спи/ы/л/ь/но поглядае
Шо на чорному морю все не/ /добре починае/,/
Зла супротивна хвилешна хвыля уставае/,/
Судна козацькіи/,/ молодецькіи
На три части ро/а/збывае
Первую часть ухопыло/,/
В/в/ъ б/Б/илоградску землю занесло
Другу часть ухопыло/,/
У Дунайскы скырло забило/,/
Третья часть здесь мае
На ч/Ч/орному морю потопае/,/

При тои/й/ части було ві/и/йска много/,/
Хто бувъ старшиною/,/
Грыцко Коломичи/е/нъ п/П/о всему вій-
ску збарзе /зъ барзе/ оклычень
Э/Е/й козаки/,/ панове молдци
Д/д/обре вы/и/ дбайте/,/ г/Г/ри/ы/ховъ не тайте
Сповидайтеся вы напередъ милосердному Богу
И черному морю/,/
и о/а/таману кошовому.
То козаки тое зачувалы/и//,/
Да у/в/си замов/л/чалы/и/
То/и/лъко озоветься О/А/лексій Поповичъ
Гетьманъ з/З/апорожець/ъ/
Э/Е/й казаки/,/ Панове/и/ молодци/е//,/
Добре вы вчините/,/
Мене О/А/лексія Попо/ /в/ича
Самого во/и/з/ъ/Мите
До моеи/і/ ші/е/и би/ѣ/ленькой
Важкій камень привяжите
Очи мои козацькіи молодецькіи
Червоною китайкою запните
Самого мене/ / у черн/о/е море испустите
Не/ы/хай же я буду самъ /съ/ своєю головою
Чорное море даруваты
Нижели я маю много душъ виръ
христіанскихъ
По ч/Ч/орному морю погубляты
То жъ козаки тое зачувалы/и//,/
То О/А/лексі/и/я Поповыча словами/и/
промо/у/вялы/и/
/И/ С/с/лѣ/е/замы облывалы
Ой О/А/лексію Поповичу/,/
Славні/ы/й рицарю /-/пы/и/са/ /рю/,/
Ты же святое пы/и/сьмо по/ /тричи на
день читаешъ/ъ/
и/И/ насъ простыхъ козакивъ на у/в/се
до/ /бре навчаешъ
А про шошъ ты больше ⁴ одъ насъ гриховъ
больше маешъ/,/
Ол./Алексій/ Поповичъ то зачуває
До козакивъ словами промовляе
Э/Е/й козаки панове молодци/,/
Я святое пы/и/сьмо по тричи /потричи/ на
день читаю
И в/В/ас прости/ы/хъ козакивъ н/Н/а усе
добре навчаю

Отъ в/В/асъ таки гриховъ больше маю
Шо я въ охотное військо одыжжавъ/,/
Не добре починавъ/,/
И зъ отцемъ и зъ матерью ⁵ прощенья не
мавъ
Старшого брата за брата не мавъ/,/
Старшу сестру барзе поважавъ/,/
У грудь/и/ стременомъ од/т/пы/и/хавъ/,/
Ой еще зъ города выбигавъ/,/
Триста/о/ душъ маленькихъ дитей
Своимъ добрымъ козацьк/цк/ымъ, моло-
децьк/цк/ымъ конемъ ро/а/збывавъ,
Безвы/и/нно кровь христія/а/нськ/ск/у
проливавъ
Молодые жены за ворота выбигалы/и/
Маленькіи диты на руки хваталы/и//,/
Мене О/А/лексія Поповыча клялы/и//,/
проклиналы/и/
Мимо сорокъ церковъ/ъ/ пробигавъ
И на себе хреста не складавъ/,/
И отцевской и матерной/и/ молы/и/твы не
вспомынавъ
Лыбонъ ⁶ мене козаки панове молодци
Най/и/больше то грихъ споткавъ
Мимо царь/рс/кую громаду пробиж/ыж/авъ,⁷
За своєю городошню /гордоштью/
Шляпы не здіймавъ/,/
Мужакамъ козакамъ на день добрі/ы/й не
дававъ
С/З/ъпраздны/и/комънепоздоровлявъ/,/
Ой не есть це мене чорное море потопляе/,/
А есть це мене отцевска и матерна молитва карае.
Ой/,/ ко/г/да бъ мене отцевска /-/матерна
молытва од/т/ъ смерты/и/ убороны/и/ла/,/
У ⁸ черному морю не в/у/топыла
Как буду я до отца до матер/ы/и/ перебуваты
И буду я отца и матери/е/рь штыты/и//,/
шануваты/и/ и поважаты/,/
И старшого брата могъ бы/и/ я за родно/а/го
отца почитаты/и//,/
И близьк/зк/ыхъ сусидъ за родныя/е/
братыя/ія/ себе в/у/же маты
Скоро ставъ О/А/лексій Поповычъ
По исты/е/ні/и/й правди грихи Богу
провыдаты/и/
Заразъ стала зла супротивна хвилешна ⁹ хвиля

Н/н/а ч/Ч/орному морю приты/и/хаты
Приты/и/хала и впадала/,/ м/М/овъ на
ч/Ч/орному морю й/и/ не бувала/,/
Судна козацькіи/ие/ молодецькіи/ии/
Живцемъ до остро/и/ва преби/ы/вала
То козаки на остривъ вихождали/,/
Словамы промовяляы
И слезамы/и/ облывалы
Шо на якому Черному морю н/Н/а
быстрый хвыли/,/
На лы/и/хій хуртовыни потопалы/и//,
Ни одного черезъ О/А/лексія Поповыча
козака

Змежу /зъ между/ війська мы не вты/е/
рялы

Олексій Поповычъ на чуда¹⁰ вихождае/,/
Бере у/въ/ руки святое пы/и/см/сьм/о/,/
По/ /тричи/е/ на день читае,
Ой усихъ¹¹ козаківъ на у/в/се добре научае/,/
Слухайте/,/ козаки/,/ панове молодци/,/
Якъ се святое пы/и/сьмо высвичуе
На у/в/се моленіе указуе
Ой/,/ который чо/е/ловикъ, отцевску/,/
матерну молитву

Штыть, шануе, поважае
То отцевска матерна молитва
Зо́дна моря вынимае
И од/т/ъ гриховъ од/т/купяе
До царстві/и/я небеснаго привождае
Намъ годы/и/тъся тое/й/ спомятаты
За которимы молитвамы стали мы хлиба-/
соли поживаты/и/

Дай Боже міру царсь/рс/кому, народу хри-
стіа/ия/нъс/нс/кому

Отъ сё/е/га дня в/В/ашей милосты/и/ т
у/в/симъ на здравіе/,/

На многая літа маты.

У фонді 178 «Музейное собрание» в од. зб. 7659 зберігаються «Исторические записки о Подольской губернии и народные песни и думы, собранные Генераль Маіоромъ Флиге, 1842 года (рукописная книга)», 190 листів. Думами тут названо історичні пісні «Ой на гори та женци жнуть», «Ой бувъ у Сичи старый Козакъ, Прозваніемъ Чалый», «Ой зъ города що зъ Полтавы Выизжали Коза-

ки», «Ой Сепуга Волоцюга», «Ой зъ города зъ Немирова», «Ой, будешь, Пане Гетьмане, Та насъ шановати» (про Хмельницького), «Въ чыстимъ полю, пры тыхомъ Дунаю» (про Нечая), «Годи, годи козаченьку въ обози лежати», «Ой три літа, три неділи, Якъ Козака въ лиси вбылы», «Чи чулы вы добри люды» (про вбивство жінки), «Виткиль идете: зъ пидъ Дунаю», «Ой у листи въ крайнимъ дому» (про пана Каньовського), «Горе мини на чужини», «Витер гуде, трава шумить» (про смерть козака), а також подано кілька колядок польською мовою.

У цьому ж фонді, в од. зб. 10598-1, міститься «Сборник выпесей по истории Украины, ее литературе и этнографии» (друга чверть ХІХ ст., 65 листів), в од. зб. 10598-7 — «Малороссийские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С. [мирницким] (620). Харьков» (11 зв. — 19 зв.).

Фонд 743 «Коллекция единичных поступлений» (картон 18, од. зб. 25) містить «Барвінок. Пісні, вірші та байки. Український зборник. Скомпонував О. Ф[есенко Андрій Іванович]» (1863) [Рукописний збірник літературних і фольклорних матеріалів], 97 листів. Тут уміщено поезії Глібова, Куліша, Шевченка, Цюголіва, пісні «Забіліли сніги», «Ой Січ мати», «Ой спав пугач на могилі», «Була Польща», «Гей, гей! Ой хто лиха не знає», «Як були ми на морі». Останні, очевидно, переписані зі збірників і подані без жодної паспортизації.

У Російському державному архіві літератури і мистецтва (РДАЛМ) найціннішим надбанням українського фольклориста є фонд Срезневських (436). У ньому зберігаються документи Ізмаїла Івановича (1812—1880), його сина Всеволода Ізмаїловича (1867—1936) і доньки Ольги Ізмаїлівни (1845—1930). Часові межі фонду ширші, ніж роки життя зазначених учених, та охоплюють 1796—1930 роки. Фольклорних матеріалів тут чимало, зокрема представлені чи не всі жанри усної словесності українців, а також є відомості про інші слов'янські культури — народів тих країв, де Ізмаїл Срезневський побував. Це Чехія, Моравія, Силезія, Чорногорія, Хор-

ватія, Славонія, Сербія, Галичина, Угорщина. Відповідно, представлено фольклор населення цих земель, у тому числі лужицький календар, сербські пісні, перекази, казки, польський фольклор та ін.

Ми виявили тут більше десяти записів українських народних дум, а також відомості про їхніх виконавців. Точну кількість дум у фонді вказати немає змоги, оскільки в каталозі думами часто означені історичні пісні, а всі одиниці збереження цього фонду ми не встигли оглянути. Серед записів дум ми виявили три тексти, що не належать до збірника «Українські народні думи» Катерини Грушевської¹². Це думи «Івась Коновченко», «Утеча трьох братів з города Азова» та «Хмельницький і Барабаш». З них паспортизована лише перша дума: «Пель в Києве лирникъ Илько Сербинъ, изъ села Гореничъ, возле Белгородки /Киевск. уезда/ 1845 года сент. 16. Записаль В. М. Белозерскій», а дві інші, як і решта наявних у фонді записів дум, переписаних з виданих збірників, не паспортизовані й оформлені в рядок, а не традиційно «в стовпчик». Ці думи будуть уміщені в уже згаданому п'ятитомному

¹ Очевидно, мова йде про Львівський відділ Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії Наук УРСР, що його з 1940 року очолював Ф. Колесса.

² Українські народні думи : у 5 т. – К. : ІМФЕ НАН України, 2009. – Т. 1. Думи раннього козацького періоду. – С. 639–642, 766 (коментар).

³ Номери рядків подаємо за зазначеним виданням дум 2009 року.

⁴ Слово «больше» в рукописі закреслено.

⁵ У варіанті невідомого автора закреслено *матушкой* і надписано *матерью*.

виданні дум. В од. зб. 351, 355, 356, 357, 361 на усіх листках виявлено водяний знак – великими друкованими літерами написано «JWAHATMAN Turkey Mill».

В архіві РДАЛМ наявні ще такі українські фольклорні та фольклористичні матеріали: «Материалы о бандуристах» (ф. 439-1-912; ф. 439-1-494) та «Духовные стихи» (поч. ХХ ст.) Сперанського, доповідь Д. Ревуцького «Шевченко и народная песня» (1939 р.) (ф. 631-19-47), О. Евецкий «Малорусская свадьба» (ф. 436-1-399), «Сказки, записанные Богатыревым в Западной Украине» (1920–1930-ті рр.) (ф. 47-12-31, 34, 36, 39, 40), Нечипорук Д. «Фрагменты из народной биографии Шевченко Т. Г.» (1939 р.) (ф. 673-1-430), «Письма Института украинского фольклора Академии наук Украинской ССР Соколову Ю. М.» (1938–1939 рр.) (ф. 483-1-2204), «Письма Украинского научно-исследовательского института им. Шевченко Соколову Ю. М.» (1928 р.) (ф. 483-1-2353), «Институт украинского фольклора Академии наук Украинской ССР. Переписка с Литературным Музеем» (1938–1940) (ф. 612-1-2791).

⁶ У варіанті нествановленої особи це слово без наголосу.

⁷ Наступний рядок «*И шляпу не зіймавъ*» закреслено.

⁸ У цьому місці *На* виправлено на *У*.

⁹ У варіанті нествановленої особи це слово не має наголосу.

¹⁰ У варіанті невідомого автора це слово написано без наголосу.

¹¹ Після цього слова закреслено слово *нась*.

¹² Українські народні думи Катерини Грушевської. – К. : Державне видавництво України, 1927. – Т. 1; 1931. – Т. 2.